

”LIK DEN SOM GÖR EFTERSKÖRDEN I VINGÅRDEN” (SYR 33:16A) OM BEN SIRA OCH VISHETSTRADITIONEN MELLAN GT OCH NT

STEN HIDAL

Intresset för Syraks bok är för närvarande stort. Det räcker med att se på några av de titlar som finns på litteraturlistan jag har delat ut – de är ändå ett litet urval. En bra introduktion är kongressvolymen från Durham 2001, Ben Sira's God. Till skillnad från det intresse för vishetslitteraturen som vi kunde märka på 1960-talet – och som sammanfattades av Gerhard von Rads Weisheit in Israel – är de s k apokryfa skrifterna inkluderade i blickfältet, och varför skulle de inte vara det?

Syraks bok är ju äldre än vissa skrifter i det kanoniska GT. I varje fall Daniels bok är yngre – i sin slutliga redigering – kanske även Qohelet. Det är i dessa tider av kontrafaktisk historie-skrivning ett intressant tankeexperiment att ställa spørgsmålet vad som skulle ha blivit följden om Syraks bok ingått i kanon, men inte Qohelet. Vi hade förlorat tolv korta kapitel och vi hade vunnit femtioett kapitel. Vilket tillskott för vishetslitteraturen i GT! Och vilken delvis annan bild av GT vi hade fått! Varför det gick på ett annat sätt, skall jag här inte gå in på, men den svårlösta frågan om Qohelets kanonisering måste rimligen ha att göra med attributionen till Salomo. Syraks bok tillskrevs ingen berömd konung; tvärtom kan problemet ha varit författaren framträder just som författare och inte döljer sig bakom pseudepigrafins anonymitet.

Jag vill först deklarerera att det finns många problem betr. bokens text. Det syns mig som om den svenska översättningen av boken, publicerad 1986 och nu inkorporerad i den officiella bibelöversättningen Bibel 2000, i allmänhet har gjort ett gott val – man presenterar också den textkritiska problematiken på ett föredömligt sätt. Vi känner alla till upptäckten av fragmentet i Kairogenizan, fyndet i Qumran, m m. Större delen av boken är nu känd i sin hebreiska textgestalt. Men det hjälper inte alltid, ty avskrivarna synes inte alltid ha varit så omsorgsfulla. Inte heller den grekiska texten är oproblematiserad och innehåller ett ganska stort antal hapax legomena (om vilka det finns en hel monografi). De citat jag gör från boken är hämtade från den nya svenska översättningen; jag hoppas att de är begripliga. Den danska översättningen har jag, dessvärre, inte läst.

Inom de apokryfa eller – som jag föredrar att kalla dem – de deuterokanoniska böckerna intar Syrak på många sätt en särställning. Det gäller inte minst omfånget, men också den innehållsliga bredden. Här finns nästan allt. Vi har mängder av vardagsrelaterade sentenser, vi har hymner – t ex i kapitel 24 – långa utredningar om vänskap och gott beteende vid bordet, ja, vi har en hel historiebok. Ty vad är väl kapitlen 44-50, Fädernas lovprisning, annat än en historia över Israel, där accenterna läggs rätt annorlunda än i de deuteronomistiska och kronistiska historieverken. Syrak framträder helt enkelt som skriftutläggare, och inte minst synen på den klassiska profetismen är värd en egen undersökning. All denna rikedom kan inte behandlas i en kort föreläsning. Jag väljer att koncentrera mig på Syraks originalitet, de punkter där han skiljer sig från den äldre traditionen och – eventuellt – pekar fram mot kommande både inom judendomen och kristendomen.

Nu vill ju Syrak – jag använder det namnet om både boken och författaren, fast man väl egentligen borde säga Ben Sira – nu vill ju Syrak i hög grad vara en traditionalist. Han är medveten om att han står i en urgammal, rikt varierad tradition. Inte heller vishetens internationella förgreningar är honom främmande, något som märks tydligt i prologen. Syrak är jude, men en hellenistisk sådan. Han står närmare Filon än männen bakom Mishna, men ännu närmare Filon står Salomos vishet. I viss utsträckning representerar han därför den linje inom den antika judendomen som skulle komma att besegras av det vi brukar kalla den normativa judendomen. Varken Filon eller Ben Sira nämns en enda gång i Talmud, men sentenser från Syraks bok citeras

många gånger utan angivande av källan i Talmud, medan Filon citeras endast en enda gång (i början av Genesis Rabba).

Det är detta dialektiska förhållande till traditionen som jag har velat ange med citatet i rubriken: ”Självt har jag gått in i arbetet som den siste, lik den som gör efterskörden i vingården” (Syr 33:16). Syrak är anspråkslös, han är endast den som gör några tillägg till den stora traditionen. Med rätta skriver di Lella i sin kommentar: ”His prevalent theological outlook is deuteronomic.” Han vet sig vara buren av många föregångare, om honom kan sägas vad Jesus sade till apostlarna: ”Andra har arbetat och ni har fått gå in i deras arbete” (Joh 4:38). Men inte bara den bibliska bakgrunden är relevant i detta sammanhang. Många försök har gjorts att sätta boken i relation till grekisk filosofi, speciellt stoan. Det senaste i denna väg torde vara Ursula Wickes monografi om Guds providens och mänskligt ansvar hos Ben Sira och den tidiga stoan. Jag går inte in mer på detta nu, men får anledning att återkomma.

Två stora områden bör behandlas: teologi och antropologi. I antropologin innefattas då också estetiken. Mest naturligt vore väl att börja med teologin, men jag väljer att börja med den fråga som vi möter flera gånger i GT: vad är en människa? Detta är en verkligt central fråga, där svaret naturligt leder över till läran om Gud. Vad är alltså en människa? Svaret på detta spörsmål sätter Syraks bok i relief till den föregående och i viss mån även efterföljande traditionen.

Vi möter frågan första gången i Ps 8, och vi känner också svaret: människan är en konung i skapelsen, endast obetydligt skild från änglarna (så fattar jag ^{”e} *lohîm* i v 6). I Ps 144:3-4 dominerar det perspektiv som framhåller människans ringhet:

Herre, vad är en människa
att du bryr dig om henne
en dödlig att du räknar med honom?
Människan är som en vindfläkt,
hennes levnad en flyktig skugga.

Att samma bild av människan kommer till tals i Jobs bok, är kanske inget att undra över, Job 15:14-16:

Hur skulle en människa kunna vara ren,
en av kvinna född ha rätt mot Gud?
Inte ens sina heliga litar han på,
inte ens himlen är ren inför honom,
långt mindre då något uselt och fördärvat,
människan som dricker synd som vatten.

Den gammaltestamentliga antropologin är alltså ambivalent: människan är både hög och låg, både en bild av Gud och något mycket obetydligt. Genesis tre första kapitel ger riktiga exempel på detta. Syraks bok står fast i denna tradition, men utvecklar och specificerar den. Det finns väl ingen annan skrift i Bibeln som är så utförlig, så detaljerad på denna punkt. Här några drag i bokens människosyn.

1. Människan är först och främst Guds skapelse

Syrak har visserligen ingen motsvarighet till den förfinade, av grekisk filosofi influerade antropologi som finns i Salomos vishet, hans framställning är mera präglad av den klassiska synen i GT och han arbetar med samma psykofysiska grundbegrepp. Delvis i anslutning till Otto Kaiser vill jag lyfta fram dessa grundtankar hos Syrak.

2. Människan är helt beroende av Guds vilja

Detta resulterar dock inte i en determinism. Här kan vi tänka på användningen av bilden av leran i krukmakarens hand hos Jeremia i Syrak 33:13: ”Liksom krukmakaren har leran i sin hand och

formar den som han vill, så har skaparen människorna i sin hand och ger dem den lott han beslutar.”

3. *Att människan är helt beroende av Guds vilja, utesluter inte att hon har ett stort eget ansvar*
Hon kan ge sitt liv den inriktning hon önskar. Här har vi den viktiga texten i kap 15, som nästan ger intryck av att vara en negation av paulinska tankar, v 14-17:

Han skapade människan i begynnelsen
och överlämnade henne åt hennes eget val.
Om du vill, kan du hålla buden,
du bestämmer själv om du skall vara trogen.
Eld och vatten har han lagt framför dig:
räck ut din hand efter vilket du vill,
Framför människan ligger livet och döden,
och hon får det hon väljer.

4. *Människan är alltså inför Gud en ansvarig syndare*

Med tanke på den optimistiska människosyn som brukar tillskriva judendomen är det påfallande att Syrak så starkt framhåller människans svaghet, hennes benägenhet att synda och hur lätt hon väljer att inte lyda buden. Verbet *hamartánō* och substantivet *hamartía* förekommer inte mindre än 68 gånger i skriften. Men alla utsagor av denna typ är inte vad vi skulle kalla teologiska. Synden som en kosmisk makt är okänd för Syrak. Han har visserligen läst Gen 3 delvis som den kristna traditionen – berömt är hans misogyniska ord i 13:15 – men hela tiden finns kontrapunkten med: människan kan undvika att synda, någon *necessitas peccandi* finns inte, men väl det som Pelagius kallade *longa consuetudo vitiorum*, den långa vanan att synda. Människan är inte utelämnad åt synden, men hon kan ägna sig åt den av fritt val och gör det beklagligt ofta.

5. *Människans liv är kort och därför är Gud barmhärtig mot henne*

Märk motiveringen: människan lever inte länge, hennes tid på jorden är kort, därför är Gud barmhärtig mot henne. Döden är inte långt borta, och i varje fall den ursprungliga versionen av boken förefaller inte att känna någon annan lära om livet efter detta än den klassiska bilden i GT – möjligen har en senare redaktion kompletterat på denna punkt. Men denna insikt leder inte till resignation eller förtvivlan.

Vi ser detta i den text hos Syrak som bildare en pendang till de i inledningen citerade ställena i GT som ställer frågan vad en människa är. Den finner vi i 18:8-11:

Vad är en människa, vad duger hon till?
Vad betyder det goda och onda hon gör?
En människa blir hundra år om hon lever länge.
Som en droppe i havet, som ett sandkorn
är dessa fattiga år mot evighetens dag.
Därför har Herren tålamod med människorna
och låter sin barmhärtighet flöda över dem.
Han ser och vet att deras slut är svårt.
Därför (*dia touto*) visar han stor mildhet.

Märk hur Syrak korrigerar psalmisten – som i denna psalm är ingen mindre än gudsmannen Mo-
se – när denne i Ps 90:10 säger att vårt liv varar sjuttio eller högst åttio år. Också pessimismen
eller snarare den lätt resignerade inställningen i denna psalm kompletterar han med en hänvis-
ning till Guds barmhärtighet. Den individuella klagopsalmen har ju annars svårt för att motivera
Guds ingripande: man frågar varför Gud har dolt sig och ber om hans ingripande, men varför han

skulle ingripa får vi inte veta. Här är en punkt där Syrak uppvisar en kontakt med NT: tanken på Gud som en barmhärtig fader är väsentlig för honom.

En möjlighet att motivera Guds ingripande skulle kulten kunna vara. Vishetslitteraturen står i allmänhet distanserad mot kulten och här är Syrak inget undantag. Viktigt att notera är, att relationen mellan offer och syndaförlåtelse är upplöst hos honom. Gud ensam sonar synder, offren gör det inte. Offren verkar inte *ex opere operato*. Detta innebär inte att Syrak är fientlig mot prästerna – hans entusiastiska bild av övesteprästen Simon, Onias son, är tydlig nog – men deras viktigaste funktion synes vara att leda folket. Den spiritualisering av kultbegrepp som börjat redan tidigare, den fortsätter hos Syrak (och finns även i Tobits bok).

Så några punkter i Syraks teologi. Någon systematisk framställning av läran om Gud kan vi inte vänta i en bok som denna. Visserligen är inte GT så ointresserat av en teoretisk reflexion över Gud som det ibland hävdas, men vishetslitteraturens syfte är framför allt praktiskt: hur skall människans liv inrättas. Det kommer an på ortopraxi, inte ortodoxi. Så är det även i Jobs bok och alldeles uppenbart i Syrak.

1. Gud är en

Polemiken mot de kanaaneiska och assyriska gudarna är ett passerat stadium, men av det patos som möter i Mackabeerböckerna finns heller inget hos Syrak. Grekisk religion upplevs tydligen inte som ett hot, assimileringen har ännu inte blivit ett inflammerat spörsmål. Vanligen dateras boken till 190-180 f Kr., mackabeertiden hör ännu framtiden till.

2. Gud har skapat allt, men skapelsen är ambivalent

Här är något väsentligt för förståelsen av boken, något som särskilt von Rad har framhållit i sin bok från 1970. I grunden är väl detta en ganska enkel iakttagelse, som de gamla vishetslärarna var väl förtrogna med, men inte formulerade på detta sätt. I Syr 33:25 läser vi: ”Så skall du betrakta alla den Högstes verk: två och två, det ena svarar mot det andra.” Människan är insatt i detta spänningsfält och det kommer nu an på att med hjälp av visheten nå fram till den riktiga harmonin.

Inte alltid går detta. En del av Guds verk synes vara präglade av en så grundläggande ambivalens att de förblir otydliga. Här pekar von Rad med rätta på kapitlet om läkaren (Syr kap 38). Hur mycket mer komplicerad är inte denna bild än den vi möter hos Homeros, där det kort och gott heter: ”Läkaren aktas i värde ju mer än alla de andra” (Il 11:514 – sagt om Makaon). Syrak vet helt enkelt inte vad han skall anse om läkaren. Texten skall läsas mot bakgrund av den hellenistiska medicinens blomstring och en del av problemet ligger nog i att läkaren saknar en sakral legitimation. Givetvis spelar det som står i Ex 15:26 en roll. Men det grundläggande är att läkekonsten är så ambivalent: noga taget skall den inte behövas, men erfarenheten visar att den trots allt behövs.

3. Gud verkar i det utvalda folkets historia

Detta är inte självklart i vishetslitteraturen. Vad vet Job och Qohelet om det som åtminstone förr brukade kallas frälsningshistoria? Job är visserligen inte israelit, men boken om honom är dock skriven av en israelit. Syrak däremot vet åtskilligt, han är skriftlärare och han har framför sig – och i huvudet – lagen, profeterna och deras efterföljare, som det heter i prologen. Det är framför allt i det mäktiga textavsnitt som kallas Fädernas lovprisning (kap 44-50) som vi får veta vilken syn denne vishetslärare har på sitt folks historia.

Om detta skulle mycket vara att säga, men tiden medger det inte. Någon kanonisk och förpliktande framställning av Israels historia fanns tydligen ännu inte. Uttåget ur Egypten nämns inte uttryckligen i samband med Mose, men underförstås – jämför med Salomos vishet! Men inte heller den förste Jesaja vet mycket om exodus. Syraks bild av profeterna är märklig och visar att de kunde uppfattas på de mest olika sätt. Den hänsynslösa botpredikan hos Amos har inte påverkat vår vishetslärare, som om de tolv små profeterna endast har följande att säga, 49:10:

De tolv profeternas ben må skjuta skott ur graven!
 Ty de ingav Jakob nytt mod
 och ett fast hopp som blev folkets räddning.

Men det finns en annan aspekt av historien som är viktig för Syrak och där han på ett värdefullt sätt kompletterar den övriga historieskrivningen. Även detta är en del av hans gudsbild:

4. Gud är skönhetens gud

Syrak är den store esteten hos vishetslärarna. Det övriga GT är inte ointresserat av skapelsens skönhet, men när den omnämns tjänar det mest till att motivera hymnens lovsång. Det härliga panoramat i Ps 104 med dess bakgrund i Eknatons solhymn har mest en stödande funktion.

Skapelsens skönhet – även, och inte minst uppenbarad hos människor – har på ett helt annat sätt en självständig funktion hos Syrak. Två ställen vill jag peka på. Det första gäller vishetens självpredikation i 24:1-22. Förlagan är hymnen till den preexistenta visheten i Ords 8. Det som skiljer Syrak från Ordspråksboken är att visheten här är lokaliserad till Israel och Jerusalem. Det innebär dock inte att det universalistiska perspektivet är uppgivet, endast att visheten har kommit närmare *tora*.

Den andra texten är skildringen av översteprästen Simon i kap 51. Varför Syrak har utvalt just denna person för en så hängiven panegyrik skall jag här inte gå in på. Låt oss lyssna på v 5-10! – Vad jag vill framhålla är författarens enastående förmåga till en nästan fysiskt vällustigt porträtt av prelaten i fråga. Det är nästan som att lyssna till en kondenserad skildring hos Saxo Grammaticus av Absalon. Saken kan också formuleras mera teologiskt: människan i förbund med Gud är ett estetiskt fenomen som fångslar Syrak.

Detta med estetiken är inte en oviktig detalj i boken. Som Ursel Wicke-Reuter framhåller, kan en estetiskt grundad teodicé vara något som Syrak har gemensam med den tidiga stoan. Världen är förnuftsmässigt och andamålsenligt inrättad till följd av den gudomliga försynen och skapelsens skönhet är inget tillfälligt. Skapelsen är skön därför att den går tillbaka på Guds vilja. Gud vill godhet och därmed det sköna. Lovsången över skapelsen i kap 42 är tydlig på denna punkt, t ex vv 22-24:

Hur härliga är inte alla hans verk –
 också den minsta gnista är en fröjd för ögat.
 Allt detta lever och består i evighet;
 varje behov blir fyllt och allt lyder honom.
 Allt bildar par, det ena svarar mot det andra,
 och inget han har skapat är ofullständigt.

Nu skall jag gå in på två punkter som är komplicerade och där olika svar har givits. Det gäller synen på lagen och det gäller i vad mån grekisk filosofi har inspirerat författaren.

Menar Syrak att visheten är detsamma som lagen? Det finns en hel del som tyder på detta. Att *sofia* och *nómos* står i ett nära, ja, intimt förhållande är tydligt, men det gör också *nómos* och *phýsis* liksom i stoan. Däremot vill jag hävda att ingenstans i boken sker en *explicit* identifiering av lagen och visheten. Dett hävdas ofta, men jag har svårt att inse det och hoppas att det inte endast är kristna föreställningar som styr mig på denna punkt. Det är vidare svårt att komma ifrån, att även om Syrak ofta nämner lagen så utvecklar han detta ganska litet. Bortsett från genren så har Filon mycket mera att säga om *nómos* än vad Syrak har. Vi skall undvika ord som nomism med den värdering som ligger i det – redan därför är jag skeptisk till talet om ett nomistiskt skikt i det deuteronomistiska historiverket. Men visst kan man tala om ett starkare *intresse* för *tora* i Syraks bok än i resten av GT. Men så är det också hos Paulus, låt vara att lagen problematiseras ännu mera hos honom.

Hur är det då med den grekiska filosofin? Många undersökningar har gjorts utan att någon enighet har nåtts. Att det skulle finnas ett *direkt* beroende av grekisk filosofi, i detta fall den tidi-

ga stoan, är mycket osannolikt. Här gäller detsamma som om Qohelet. Man har velat finna polemik mot epikureismen hos Syrak, men inte heller detta övertygar. Problemet är att den tidiga stoan inte är så välkänd. Den tidigare citerade Ursel Wicke-Reuter ser ett samband, men är mycket försiktig. Kontakten skulle främst kunna beläggas inom tanken på den gudomliga försynen: ”Diese ästhetische Theodizee lässt in ihrem spezifischen Profil das Gemeinsame zwischen dem Siraciden und der Stoa besonders stark hervortreten. Stoischer Einflusss ist hier greifbar nahe” (s 279). Men hon är också noga med att förteckna en rad differenser mellan Syrak och stoan.

Jag skulle vilja formulera problemet på följande sätt: är det över huvud möjligt att en grekisktalande jude i den hellenistiska världen med intellektuella ambitioner omkring 180 skulle kunna vara helt opåverkad av det vi kallar för grekisk filosofi? Nej, det är endast graden av influens som kan diskuteras. Samma sak gäller för alla apokryfa skrifter, NT och alla kyrkofäder (med den syriske Afrahat som möjligt undantag).

Vem var då Syrak eller snarare Ben Sira? Får vi en bild av honom i hans stora bok? Vi brukar koppla samman vishetslitteraturen med utbildning av ämbetsmän. Att den kanoniska Ordspråksboken skulle återspegla en ”Standesethos” har hävdats av bl a W Richter i *Recht und Ethos* (1966), men han har på denna punkt kritiserats av Bent Mogensen i *Israelitische levere gler og deres begrundelse* (1982). Att författaren till Syraks bok skulle ha tillhört ett socialt högre skikt är en diskutabel slutsats. Det är tvärtom påfallande att hans sympatier ligger på de fattigas sida, medan de rika betraktas med en viss misstänksamhet. Se t ex skildringen av den hemlöses olycka i 29:21-28 (han kallar sig själv en resande, en *peplan Oménos*, i 34:9f). Är det kanske författarens egna bittra erfarenheter vi hör bakom slutorden i 29:28: ”Det är tungt för en klok man att höra sådant, att skällas för utbölning och skymfas av långivare.”

Representerar Syraks bok något helt nytt bland de bibliska skrifterna? Det vill jag bestämt förneka. Det är naturligtvis en ganska stor skillnad mellan Syrak och Ordspråksboken, den kanoniska skrift som ligger närmast, men det är mest en fråga om komplettering och accentförskjutning. I allt väsentligt – antropologi och teologi – står Syrak på klassisk gammaltestamentlig grund. Påfallande är att boken inte är mycket citerad i NT – inget direkt citat och endast osäkra allusioner. Inte heller bland kyrkofäderna finns ett stort intresse för Syrak. I det land jag kommer från, Sverige, har boken i äldre tid varit älskad och en av de mest lästa böckerna fram till 1800-talet, då apokryfernas ställning försvagades. Det är tänkvärt att Syrak var bland det allra första som översattes ur GT. 1536 kom en översättning av Syrak, Psaltaren, Salomos vishet och Ordspråksboken, medan hela Bibeln kom först 1541. Man översatte alltså närmast efter NT Psaltaren och tre vishetsböcker, medan profeterna fick vänta.

Och det är inget att förundra sig över. För en frälsningshistoriskt orienterad teologi, t ex Biblical theology movement, hade boken inte mycket att ge och betraktades mest som ett moraliserande tillägg till GT. För en teologi där skapelse och välsignelse på ett annat sätt står i centrum, måste vishetslitteraturen och där särskilt Syraks bok tilldra sig ett stort intresse. Många problem återstår att lösa, och vi måste nog instämma med den lätta resignation som talar ur 43:27:

Hur mycket vi än säger är det inte nog,
men detta är summan av det sagda: Han är allt.

Ett urval nyare litteratur till Syraks bok

Ben Sira's God. Proceedings of the International Ben Sira Conference Durham – Ushaw College 2001. Ed. Renate Egger-Wenzel (BZAW 321), Berlin 2002.

Der Einzelne und seine Gedmeinschaft bei Ben Sira. Herausg. Renate Egger-Wenzel und Ingrid Krammer (BZAW 270), Berlin 1998.

Liesen, Jan, *Full of Praise. An Exegetical Study of Sir 39:12-35*, Leiden 2000.

Marböck, Johannes, *Weisheit im Wandel. Untersuchungen zur Weisheitstheologie bei Ben Sira* (BBB 37), Bonn 1971.

Mulder, Otto, *Simon the High Priest in Sirach 50*, Leiden 2001.

Rad, Gerhard von, *Weisheit in Israel*, Neukirchen – Vluyn 1982 (2 Aufl.).

Stadelmann, Helge, *Ben Sira als Schriftgelehrter. Eine Untersuchung zum Berufsbild der vor-makkabäischen Sofer unter Berücksichtigung seines Verhältnisses zu Priester-, Propheten- und Weisheitlehrtum*, Tübingen 1980.

Wagner, C., *Die Septuaginta Hapax Legomena im Buch Jesus Sirach* (BZAW 282), Berlin 1999.

Wicke-Reuter, Ursel, *Göttliche Providenz und menschliche Verantwortung bei Ben Sira und in de frühen Stoa* (BZAW 298), Berlin 2000.

Wischmeyer, Otto, *Die Kultur des Buches Jesus Sirach* (BZNW 77), Berlin 1995.